

ՊԱՑՄԱԿԱՆ

ՏԵՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՇՄԸԻՈՆԵՑՆ
ՀԱՄԱԳՐԻՎ ՀԱՅ ՇՐԵՎԱՐԵԿԱԳՐՈՒԹԵՑՆ

Քարեյիշատակ Հայր ազգային լըադրութեան՝ Տէր Յարութիւն Շմաւոն՝ ծնաւ ի Շիրաղ քաղաքի Պարսից յամին 1750՝ եւ ըստ սովորութեան ժամանակին եմուտ յերետասարդական հասակի ընդ քաղցր Ծով ամուսնական կենաց յամին 1771: Այլ թէ յորում ամի ձեռնադրի նա քահանայ վասն եկեղեցւոյն Շիրաղայ չկարպի իմանալ. այլ կարի հաւանական է թէ յետ ոչ բազում ժամանակաց զկնի ամուսնութեանն գնացեալ անտի ի նոր ջուղա՝ անդ ի վանս Ամենափրկեան ընկալեալ իցէ ի թեմակալ Առաջնորդէն զպաշտօն քահանայութեան: Որպէս վիճակաւոր քահանայ իւրոյ ծննդավայրին, խնամեր զիւր հօտ փոքրիկ ցամ 1777, յորժամ պայծառ հորիզոն երջանիկ կենացն խաւարեցաւ յանկարծուստ եւ արկածալից կենացն բացան այլ եւս դրույք, զի ի միջոցի եօթն աւուրց ապագայ դիւցազն հայ լըադրութեան կորյու զերկուին որդիսն ի մատաղ հասակի, որով բեկաւ սիրտ նորա եւ ի սուր անմիջաբար համակեցաւ եւ չկարացեալ այլ եւս տոկալ աղէտին, խոյս ետ ի քաղաքէ անտի եւ գնաց ձգնել ի լեռոն ։ Բարաքօհ, որ առ երի Շիրաղայ, ուր էր չկնարան ։ Պարվիշաց, Պարսից յամաց բաղմաց հետէ:

Մնաց անդ ի ։ Բարաքօհ, սդակիր եւ վատահար քահանայն զամս եօթն ի խմբի անդ Դարվիշացն՝ թողեալ զտիրուհին եւ զմիակ դուստրն զՄարիամ ի խնամս մօն իւրոյ Տիկին Շմաւոնի: Այլ սակայն յուսահատ որբան էրն, տակաւին անվհատաբար յօդուտ ի կիրարկ նա զպատեհն եւ յընթացս եօթնամեայ ձգնութեանն ի ։ Բարաքօհ, ուսաւ ուշիմ եւ մտավարժ Հայ ազգի կրօնաւորն ի Պարվիշացն Պարսից զգիր եւ զգպրութիւն իրանի եւ եղեւ հուստ պարսկագէտ ի զարմանս ձգնակից եղարցն:

Հայազգիք Շիրաղայ տեսեալ թէ այլ եւս անհնար էր համոզել զքահանայն իւրեանց դառնալ վերստին ի պաշտօն իւր նախկին, ուստի գրեն առ թեմակալ Առաջնորդն որ անդ ի նոր ջուղա եւ բերեալ ի նմանէ կոնդակ մի յանուն Տէր Յարութիւնի վասն թե-

մին Մադրասայ, հանեն զնա ի ճանապարհ յամին 1784՝ առանց տիրուհւոյն եւ միակ դըստերն, որք մնան անդ ի Շիրաղ առ մօրն: Գնացեալ անտի ի չնդիկս եւ մտեալ ի բարելից թեմ Մադրասայ՝ որ զայնու ժամանակաւ ամասնական կաւ ։ Փառաց մեր Մայր կոչեւր ի կոնդակս հայրապետականս, դրաւէ բարեկրօն քահանայն զեր եւ զշամակրութիւն համայն մեծափարթամ ժողովրդոցն տեղւոյն՝ կրօնասէր, ազգասէր եւ գրասէր վարուք իւրովք եւ բարուք: Թէպէտեւ եմուտ նա ի թեմ անդր Մադրասայ, կոնդակաւ հնդամեայ հովուութեան այլ այնքան սիրելի կացոց զեկըն իւրոյ հօտին մինչ մնալ նորա անդ ցվախճան կենացն, այն է զամն քառասուն:

Արդ յորժամ հաստատի անդ մշտնջենապէս, գրէ եւ կոչէ առ ինքն ի Շիրաղայ եւ զմայր իւր որպէս եւ զտիրուհին եւ զմիակ դուստրն զՄարիամ: Անդ ի Մադրասա ամուսնացուցանէ զդուստր իւր ընդ Յակոբայ Յովհաննէսի Տէր Յակոբեանց եւ տասնեակ անարժան թուունց լինի հաւ դժբախտ, զի ոչ սաշկաւ տանջանաց ենթարկի խեղճ Տէր Յարութիւն մեր յաւուրո իւրոյ ծերութեան յաղագ նոցին՝ որպէս տեսուոք յետոյ:

Տէր Յարութիւն հաստատէ յամին 1759 զերկորոյ Հայ տպարանն ի Մադրասա, ուր յետ ապագրելոյ քանի ինչ մատեանս, սկսանի յամին 1794 զՀրատարակութիւն ։ Ազգարարուադրանիկ լրագրոյն ազգին որ սակայն դաշտարի յամին 1796 սակս պակասութեան բաժանորդաց, որ երեւի Ճակատագիր է ազգային լըադրութեան ի ծննդենէ անտի մինչեւ ցայսօր:

Արդ գտանի առ իս նամակ մի գրեալ ի Մադրասայ բազում ամօր յառաջ՝ յորում նամակագիրն ի միջի այլոց գրէ եւ զկենաց եւ զգողծոց Տէր Յարութիւնի Շմաւոնեան եւ ըստ որում յոյժ հետաքրքրական է պարունակութիւն գրութեանն, արժան համարիմ զնել զայն աստանու ի ծանօթութիւն համբերատար ընթերցողաց իմոց: Ահաւասիկ.

Տէր Յարութիւն Շմաւոնն թիւն 1784ին ժամանեալ է աստ ի Շիրաղայ Առաջնորդական կոնդակաւ վասն 5 ամեայ վիճակաւորութեան՝ միայն ինքն, առանց գերդաստանի, այնքան սիրաշահեալ է զժողովուրդն մինչ հաւանեցուցանելոյ եւ գրելոյ վանսն եւ հրամանաւ Առաջնորդին բերել տալոյ. զտիրուհին եւ մի միակ դուստրն (երանի թէ ի ճանապարհին մեսեալ այնպիսի գուստրն եւ ոչ

հասեալ աստ ի նիւթ եւ ի կործանումն բազմաց եւս մինչ հոգեւոր տեղեաց այն է Ազօֆ վաղըն) եւ քառասուն տարի ամբողջ աստ թեմաւորեալ: Յայնժամ տեղս սովորութիւն էր երկու վիճակաւորս պահել: Տեղս բաց ի քահանայագործելց, զանազան յիրս ձեռնարկէ. նա տպարան հաստատէ, երկրորդ բամբակաթուղթ յօրինէ, երրորդ բրուտութիւն, չորրորդ ոսկեթել զառ շինէ, հինգերորդ ձիթահան, եւս բազում ինչ:

Եւ դուստրն զոր ասացի երանի թէ ի ձանապարհին կորուստ լինէր, ամուսնացուցանէ ընդ առն Պարոն Յակովայ Յավհաննէսին Տէր Յակովեանց եւ գտանէ տասներին թոռունս գիշախանձս եւ զոր ինչ յայլց ստանայ ընդ քահանայ հաւին, բոլորն տայ ի կեր նոցա մինչ անդամ անկանի ի ներ պարտուց (միայն իւր բարեյաջող ժամանակումն գնեալ տուն մի 4000 ոռոփիք արժեիւր) եւ որպէս օր աւուր սկսանի ծերանալ, նյոնպէս ծերանայ ընդ իւր եկամուտ նորին նաեւ զպատիւ, նաեւ ունէր պարտս առ սնտուկն տեղույս: Կառավարիչք ժամանակին սկսանին նեղել եւ խոշտանգել վասն պարտուցն, չունելով ինչ առ ի հատուցումն, ունեցեալ տունն կորզեն ի նմանէ (օրպէս մինչ ցարդ Սնտկինն այ եւ ասեն Տէր Յարութիւնի տուն) եւ անպատուել իւրն, տեսնելով որ այժմ պատիւն զրս ունէր յառաջն, կորեաւ, ընդ նմին եւս տունն. տրտմի յոյժ եւ մտանէ ի տունն եւ երբեք չելանէ արտաքս եւ կառավարիչքն կամելով առաւել նեղելոյ զիր մի գրեն իւրն լի նախտանօք որ կարդալոյն պէս իսկոյն լուծանի որովայնն ընդ բերանաւ եւ այնու զրաւի ի կենաց, յայնժամ շարժական ունեցածն բոլորն մինչ ցվարտիկն աճուրդաւ վաճառեն եւ յետն եկեալս ստանան ի ներքոյ պարտուցն: Ես քեզ ովաննա ովաննա յառաջ: Այս եղեւ վախճան քառասնամեայ սիրելի պաշտօնատարին Մադրասայ:

Ահա վախճան առն ազգասիրի եւ գրասիրի որ զամս քառասուն թափեաց զամենոյն զշիգս իւր վասն իւրոյ հօտին այլ սակայն ստորասեռեալ ազգայինք ժամանակին որը յաւէտ անարժան յաջորդք էին ոսկեսիրտ եւ մեծագործ Շամբեանց, Պարամեանց, Մուրատեանց, Ոսկանեանց, Աղափիրեանց եւ Սամեանց, չիմացան զյարդ եւ չզնահատեցին զբարձր արժանիս առն գրասիրի եւ յոդեաջան մշակի ի փշալից այգուօն հայ գրականութեան:

Թէպէտեւ մեռաւ բարեյիշատակ հիմնադիրն հայ լրագրութեան վշտահար սրտիւ եւ ալեկոծեալ մոօք ի գառն աղքատութեան, այլ սակայն ցորչափ կան Մեսրովեան տառք եւ մասցեն այնորիկ ցյաւիտեանս ժամանակաց՝ յիշեսցի եւ ինկեսցի անուն եւ յիշատակ բազմավաստակ եւ բազմաշարչար Շմաւնեան Տէր Յարութիւնի:

Խնկելի շիրիմ առնս գտանի ի պարտիզի անդ եկեղեցւոյն Մադրասայ առ երի բազանեացն զրս կառուցեալ է նա: Ի վերայ գերեզմանի նորին կայ պարզ տապանաքար մի հետեւեալ արձանագրութեամբ.

“ՈՐ Ի ՍՈՒՐԲ ԿՐՈՆԻ ԼԵԱԼ ԱՐԹՈՒՐԻ ՎԱՐՈՒԹ ՈՒԾՈՒՄ ԵՒ ԶԳՈՅ ՅԱՄԵՆՈՒՄ ՅԵՐԳԵԱԼ ՃԱՐՏԱՐ ԽՈՀԱՄԻՏ ԵՒ ՆՈՒՐԲ ՀԱՆՃԱՐԻՒՔ ՅԱՆԳԵԱԼ ԶԾՈՒՐ ԿԵՆԱԾ ԿԱՅ ԱՍՏ ՀԱՊԱ ՑԵՍԱԼ ՑԵՍԱԼ:”

“ԱՍ ՀԱՆԳՅԻ ՏԷՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԾՄԱԿՈՒԵԱՆ ԲԵՐԵԿՈՇ ԱԿԱԳԻՐԵՅ ՄԱԴՐԱՍԻ ՀԱՅՈՅ ԴՆԵԱԼ Ի ԾՐԱՋ ՎԱԽՃԱՆԵՑԱՒ ՅԱՄԻ ՏԵԱՄԻ 1824, ԳԵՎՐԻՐ 9, Ի ՀԱՅՍԱԿԻ 74 ԱՄԱՅ, ՔԱՀԱՆԱՅՅԱԳՈՐԾՈՒԵԱԼ ԱՍ ԱՐԹՈՒԹԵԱՄԻՐ ԶԱՄՍ ՔԱՐԱՍՈՒԽՆ:”

Կենակից Տէր Յարութիւնի զրաւի ի կենաց առ կենդանութեամբ սրբակոն առն իւրոյ եւ գերեզման նորա գտանի ի հարաւային որահի սուրբ եկեղեցւոյն Հայոց Մադրասայ ունելով տապանագիր օրինակ զայս՝ շարադրեալ յանմսիթար ամուսնոյն:

“ՊԱՏՎԱԿԱՆ ԵՒ ՔՐԱՎԱՐՈՒՄ ՊԵՏԱԿԱՆ ԲԱՍ ՈՐ ԶԱՄՍ ՔԱՐԱՍՈՒԽՆ ԵՒ ԻՆ ՊԱՅԱԿԱՆԵԱԼ ԱՅԻ Ի ՎԱԹՍՈՒՆ ԱՄԱՅ Ի ԲԱՐԻՈՔ ՀԱՅՍԱԿԻ ԵԹՈՂ ԶԻՒՐԱԿԱՆ Ի ՍՈՒՐԱՆՔԱՐԱՏԵԱԼ: ՄԵՌԵԱՆ ԽԱՊԱՊՈՒԹԵԱՄԻՐ ԵՒ ԹԱՎԱՅՅԱ ՅԱԳԱՊՈՒԹԵԱՄԻՐ ՓԱՌԱՍՈՒՐԱՊԵՅՈՒ: Ի ՄԱԴՐԱՍ ԶԱՎԱՐԱԿԻ Ի ՄԱԴՐԱՍ ԶՈՒԼԱՅԻ 10. 1820:”

Իսկ մայր Տէր Յարութիւնի զրաւի ի կենաց յամին 1795, որց Մահազդ, աեսանի յէջ 103 “Ազգարարին այսպէս:

Մահ

Նիրհան 28 ծերոնի Տիկին Վարդենի Շմաւնեան մայր Արքակոն Տէր Յարութիւն Շմաւնեան Աւագ Քահանային տեղոյս:

Բարեյշատակ հեղինակն զատմութեան Հայ լրագրութեան, Հայր Գրիգորիս Գալէմ քեարեան որ ի Միսիմարեանցն վենայի, գրելվ զդադարմանէ "Ազգարարին յամին 1796, ենթադրէ թէ մահ խմբադիր-հրատարակիչ Քահանային լեռ իցէ անշուշտ պատճառ դադարման անդրանիկ լրագրոյն մերոյ զի յէջ 210 իւրոյ երկասիրութեան ասէ թէ՝ "Ա'երեւայթէ ծերունի Խմբագիրն այս միջոցին վախճանած է վասն զի այս ժամանակին ետեւ իւր սպարանէն գիրք չէ հրատարակուած":

Որպէս տեսին ընթերցողք, մեռաւ նա ի բարւոք ծերութեան զինի 28 ամաց դադարման Ազգարարին 19 Փետրվարին (ըստ նորոյ Տումարի) 1824 ամի, ուստի գամ խոնարհաբար ինդրել ի Տեար Թէոդիկէ հաճել մուծանել եւ զայդ օր նշանակելի յիւրում "Տարեցոցին ի շարս ազգային տօնից":

Ի Կալկաթա-Հաղիաց, 83/15 Մայիս 1923:

ՄԵՍՐՈՎԱՅ Յ. ՍԵԹԵԱՆՑ
Նոր-Զուղայեցի:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՒՄ

Մ Պ Գ Ո Ւ Զ Փ Ա Ն Ա Ք Ի

Լ Ա Կ Ֆ Ո Ւ Մ Է

ԺԱ. գարու հեղինակ իրթեախօսն Մագիստրոս՝ չորս փաքր ոտանաւոր գրութիւն թուցած է մեզի, որոնք իրենց առաջին բառերու համաձայն՝ կը կոչուին 1. Գամազտական, 2. Մրգուղ փանաք, 3. Գանդիւն բախիւն, 4. Կէտ կարթիւ (տպուած վերջին անդամ Աղէքսանդրապոլ 1910, և կոստանեանցի հրատարակութեամբ, Գրէէր Մահմետբայի թմբէւը, էջ 133—135 եւ 236—240):

Եգիպտական մէհենագիր գրութեանց նման անիմանալի բաներ էին ասոնք, երբ յանկարծ

Նորայր Բիւզանդացին՝ Champollionի նման գտաւ հանելուկին բանալին եւ առաջին անգամ ինքը ձեռք զարկաւ լուծման գործին: Այս բանալին էր գամագտականի առաջին կէսին թարգմանութիւնը՝ զոր թողոցեր էր ինքը Մագիստրոսը, որով եւ կարելի եղաւ այդ անիմանալի գրուածքին առաջին կէսին գաղտնիքներուն թափանցել (տես բանասէր 1900, էջ 119—140):

Նորայրի գործը շարունակեց Հ. Գ. Մէնէ-վիշեան, որ հիմուելով Մագիստրոսի կիսատթարգմանութեան եւ հին ձեռագիրներու մէջ պահուած գերթողական բառդրքերու վրայ՝ շատ յաջող կերպով լուծեց ամբողջ գամագտականը (տես Գրիգորի Մագիստրոսի գամագտականի ամբողջական լուծում, երկասիրեց Հ. Գ. Ծ. Վ. Մէնէվիշեան, վիեննա 1912):

Այսպէս վերջացաւ գամագտականի գործը՝ գաջալերուելով Հ. Մէնէվիշեանի օրինակն եւ հետեւելով մասամբ իր գծած ուղին՝ կը ձեռնարկեմ ես ալ լուծելու Մագիստրոսի երկրորդ անիմանալի գրութիւնը՝ Մբէնու կոնակը: Իրը բնագիր կը գործածեմ կոստանեանի հրատարակածը (էջ 237), հանդերձ ձեռագրական տարբերութեամբ (էջ 279), իսկ իրը մէկնութեան միջոց ունիւն նոր Հայկալեան Բառարանը (ԱՀԲ), Առձեռնը (ԱԲ), Մէնէվիշեանի գիրը եւ Երեմիա վարդապետի բառդիրք Հայոցի կրկին հրատարակութիւնները (Ա. տպ. Ալիբոնա 1698, Բ տպ. 1729):

ԲՆԱԳԻՐ

(Բառ Կ. Կոստանեանի, էջ 237):

1. Մրգուղ փանաք ծրգեալ ծեքեալ անհցյալ¹
2. Իրազեկ խանտեալ² մանձրեալ յարազենեալ³ իսկոյն յահրեալ.
3. Անջուկ⁴ մանղն ճահճեալ⁵ շամեկեալ⁶
4. Գիւրադատ⁸ պատենեալ անռահավար պարագածեալ⁹.
5. Որջասոյլ եւ գրուանող ծեքեալ նոծեալ¹⁰
6. Փինատ թեքը¹² փքացեալ ապա զինիւ¹³ բաց ասացեալ¹⁴.
7. Հիկէն գոյս¹⁵ կոյր կոպանեայ¹⁶ թափառական կոկողացեալ,
8. Ամայի բաղադրեալ¹⁷ առ վերական ի զուր խոնչեալ.